

Side

teatri peatoetaja

154. hooaeg

EDUARD VILDE

Side

KAHES OSAS

**EDUARD VILDE SAMANIMELISE NÄIDENDI JA JUTUSTUSE
„MUSTA MANTLIGA MEES“ PÕHJAL**

**DRAMATURG, LAVASTAJA, MUUSIKALINE KUJUNDAJA TIIT PALU
KUNSTNIK JAANUS LAAGRIKÜLL
VALGUSKUNSTNIK MARGUS VAIGUR (ENDLA)**

ESIETENDUS 30. MÄRTSIL 2024 VANEMUISE VÄIKESES MAJAS

Jean-Honoré Fragonard, „Noor naine raamatut lugemas”, 1769

Tegelased

Hans Ilves RIHO KÜTSAR

Voldemar Ilves VEIKO PORKANEN

Proua Kurvits MAARJA JOHANNA MÄGI

Agnes Schönfeldt KÄRT KULL

Padar REIMO SAGOR

Jaak Grünberg JÜRI LUMISTE

Vehik ANDRES MÄHAR

Krahv Palmer OTT SEPP

Musta mantliga mees KAAREL POGGA

Neiu KAISA ARENG

Noormees GREG VÄRNOMASING

Etendust juhib Kaisa Areng

Aeg:

Esimene vaatus: maikuu lõpu laupäev

Teine vaatus: järgmisel päeval

Kolmas vaatus: kaks aastat hiljem, hilissuvel

Neljas vaatus: eelmisest kaks kuud hiljem, hingedepäeva paiku

Vaheaeg peale teist vaatust

mitte teadlikku esteetikasihti ei olnud.“ Üks mainitud saksa perekonnaajakirjadest kandis nime „Gartenlaube“ ja selles avaldatud Elisabeth Werner'i romaan „Paater Benedikt“ ilmus ka ajalehe Virulane, kus Vilde mõnd aega leiba teenis, järjejutuna Vilde enese tõlkes. Nagu tublid kirjandusuurijad on tuvastanud, kasutas noor Vilde mainitud romaani motiive julgelt ka oma musta mantliga mehe loos, näiteks esinevad mõlemas teoses mõrv sillalt kärestikulisse jõkke lükkamise abil, samuti peategelase must mantel ja koguni mõrtsuka õlale patsutamise stseen (Werneril esineb see küll teose lõpus), lisaks langeb kokku autoripositsioon, milles sümpaatia seisab nimelt alamast seisusest tegelaste poolel.

Vilde ise on fantaseerinud, millised võinuks olla tema näidendid, kui ta juba algaja kirjanikuna oleks draamavormiga katsetanud: „Võib olla, et minu esimesed katsed tragöödiatega oleksid esinenud tumedate, õudsete kurbmängudena täis kuradilisi intrigante ja inglisisüütuid kannatajaid, kui Eestis tol ajal säärasele teosele honoreeriv kirjastaja või lavastav teater oleks leidunud.“

Tuletame siinkohal meelde, et Vilde pea eluaegne teatriarmastus avaldus juba noorusaastate soovis ka ise näitlejaleiba proovida. Nimelt osales ta aastal 1887 tollal veel asjaarmastajaliku Vanemuise näitetrupis ning jõudis hiljem Tallinna Saksa Teatri näitlejaõpilase seisusse. Märksa edukam oli tulevase suurkirjaniku karjäär aga nõudliku ja asjatundliku teatrikriitikuna, kehutades oma kirjatükkides alles alustavat omakeelset teatrit kõige kõrgemate kunstipüüdluste poole pöörduma. Oma järgnevatel rohketal rännuaastatel jõudis Vilde sageli ka teatrisse, olles ilmsesti üks enim oma ajastu Euroopa teatri paremiku näinud eestlane.

Nii pole ka midagi imestada, et juba tunnustatud proosakirjanikuna jõudis Vilde viimaks ka näitekirjanduseni. Ilmselgelt on kõiki Vilde kolme näidendit mõjutanud mitmed 20. sajandi algul Euroopa draamat uuendanud näitekirjanikud, eeskätt Henrik Ibsen ja August Strindberg. Kõik Vilde näidendid on kirjutatud pagulusaastatel Kopenhaagenis, suhteliselt üksteise järel ja viie aasta jooksul. Kirjaniku abikaasa Linda sõnul piinles Vilde näidendite käsikirjade taga tunduvalt enam kui romaanide puhul. Draamatehnika seaduste kirjeldamisel on Vilde öelnud: „Draama pole üldse kirjandus. See on arhitektuur.“

„Sideme“ sünnilukku süüvides tuleb arvestada, et sellele eelnenud „Pisuhänd“ oli kujunenud tõeliseks edulooks: lisaks kohalikule menule võtsid selle korraga repertuaari mitu Soome teatrit. Midagi sellist ei olnud ükski eesti näitekirjanik seni saavutanud. „Pisuhänna“ soome keelde tõlkija, lavastaja ja näitlejanna, ka Estonias mänginud Hilma Rantanen tellis Vildelt uue näidendi, soovivalvalt midagi lihtsamat ja väheste tegelastega, mis sobiks ka ringreisidele. Ka Estonia teater ootas „Pisuhänna“ autorilt uut menukit, ilmselt taas kord komöödiat. Vilde alustaski naljaloo kirjutamist, esialgse pealkirjaga „Pärija“. Aineseks oli võetud reaalne juhtum Tallinna ärielust, milles omavahel kemplevad isa ja poeg üritasid teineteist surnuks konkureerida. Näidendi õnnelik lõpp oleks saanud hetkel, kui mõlemad taipavad oma tegevuse mõttetust, ja siis õnnelikult lepivad. Teada on ka teine võimalik juhtum, mis autori mõtteid oli suunanud, sedapuhku Tartust, kus vanemapoolne jõukas mees võttis noore naise, lootuses oma varadele pärija leida. Kui aga naisel viimaks sünnitustegevus algas, kulges see niivõrd kriitiliselt, et arstide ees seisis valik, kas päästa ema või laps. Sellest kueldes oli mees tunginud sünnitustuppa ja hüüdnud valjult: jätke see naine kus see ja teine, päästke mu poeg!

Täiendava nüansina plaanis Vilde oma „Sidemes“ pilada mitmete Eesti kirjastajate tõplust ja kasuahnust, millega ta oma loomingu avaldamise asjus oli pidanud rohkesti kokku puutama. Veel aasta enne näidendi valmimist andis Vilde Estonia teatrile teada, et tulemas on huumori ja satiiriga läbi põimitud näitetükk. Ent kirjaniku abikaasa Linda veenis autorit nägema ka põlvkondade probleemi tõsisemat tahku ning valmis sai hoopis tõsine draama, milles omaaegse ärireeetika küsimuste taustal satuvad vastamisi kaks erinevat elunägemust, mille ainus side on raha.

Vahetult enne esietendust 1917. aastal saabus Vilde pärast pikemat pagulasperioodi Eestisse, kus teda suurte austusavaldustega vastu võeti. „Sideme“ esietendus sama aasta sügisel ei toonud aga oodatud menu. Saalis viibinud Vilde oli sunnitud tunnistama, et vaataja leidis tegelaskonnast suuremat lähedust pigem hundimoraali esindava vana Hans Ilvese kui tema ausa äri põhimõtteid kaitsva poja Voldemariga, ehkki autoril oli see mõistagi täiesti vastupidiselt mõeldud. Vilde ise seletas sellist asjade käiku osalt asjaoluga, et eestlase rahvuslik mentaliteet näeb ette, et „õige“ ärimees peabki veidi enda kasuks valetama ja vassima. „Kuid

publik polnud ainus, kelle eetika seisis Hans Ilvese omaga ühisel tasapinnal, vaid seda tegi ka arvustus, mis järgnes esietendusele,“ oli autor sunnitud tõdema.

Tõsi, selle kõrval leidsid mitmed kriitikud põhjust tunnustada „Sideme“ meisterlikku intriigi ja eredaid karaktereid, eriti August Kitzbergi „Kauka jumala“ Mogri Märdiga võrreldavat vana Ilvese kuju. Friedebert Tuglas on seda tegelaskuju iseloomustanud nii: „Hans Ilves on eesti raamatupoodniku-kirjastaja tüüp, kes peaaegu harjukast jõukaks meheks tõusnud, kuid varandusest hoolimata harjuka kombel alles hoidnud.“

Lisama peaks ka, et selle näidendi erinevates lavaseadetes on osalenud mitmed oma aja kuulsaimad Eesti näitlejad: Paul Pinna, Netty Pinna, Karl Jungholz, Ants Lauter. Ent ikkagi vajus „Side“ ajapikku unustuse hõlma. Viimati oli see laval 1988. aastal Ugalas Ilmar Tammuri lavastuses ja kokku on seda seni lavale toodud üheksal korral – Vanemuises sealjuures veel mitte kordagi.

Nüüd astub Vilde viimane näidend täieõigusliku liikmena Vanemuise repertuaarinimestikku, kus teda on juba ees ootamas aasta varem valminud „Pisuhänd 2“ – olgugi, et taas kord Tiit Palu poolt Vilde sündmustele tuginedes järjeloona kirja pandud ja lavastatud. Lootkem, et Vilde poleks taolisi ümberkirjutusi pahaks pannud. Oli ju tegu mehega, kes oskas ikka ja alati ka „modärnist“ lugu pidada.

Sven Karja

„Side“ Estonia teatris 1940. aastal.
Hans Ilves – Ants Lauter, Proua Kurvits – Mari Möldre,
Voldemar Ilves – Teet Koppel

„Side“ Estonia teatris 1940. aastal.
Jaak Grünberg – Albert Üksip, Voldemar – Teet Koppel,
Agnes Schönfeldt – Marje Parikas

Tõepoolest, Eduard Vilde kirjutas ainult kolm näidendit. Seevastu tema jutulooming on väga mahukas ja mitmelaadiline. Vilde proosa on teatrile heaks materjaliks, sest seal on tüsedaid karaktereid ja sündmus ajab sündmust taga.

Paar aastat tagasi tegelesin „Pisuhänna“ uusversiooniga ning avastasin Vilde loomingut üle lugedes enda jaoks „Side“, mis teiste näidendite kõrval unustusse on jäänud. Üheks põhjuseks võib olla see, et „Side“ on tõsine draama, aga Vilde kuvand teatris on pigem humoristi oma. Teiseks põhjuseks arvan lavastajate tõrget materjali vastu, mida nõukaaja kontekstis pidanuks tõlgendama sotsiaalse konfliktina vana ja uue, halva ja hea vahel.

Saja-aastane näidend vajas ainult pisut hooldamist, puhastamist ja toitmist, et ta sära ja kõnevõime taastuks. Seltsiks sai ta „Musta mantliga mehe“. Nii said kokku Eduard Vilde esimene (1886) ja viimane kirjandusteos (1917).

„Musta mantliga mees“ on Eesti esimene krimijutustus, mille nime tegelaseks on ehtne õigluse rüütel, kellel on ühine arhetüüp kõikide supermanide ja zorrodega. Hea, kui on, kelle poole nõrkadel hetkedel pöörduda ja kellest jõudu ammutada! Selleks ju raamatud ja filmid ja need kangelased ongi.

„Side“ kaheks tegevuspaigaks on raamatukauplused. Ja viidatakse veel võimalikule kolmandale raamatupoe asutamisele. Seega on raamatuäri ja kirjastamine kasutoov ärivaldkond. Kuid lisaks ärile on raamatud näidendi mõne tegelase jaoks ka eluviisi ja elumõtte. Ja siin on nüüd suur erinevus näidendi esmalavastuse ja meie ajastu vahel.

Nii on „Side“ minu jaoks ka lugu kaduvast või juba kadunud maailmast. Raamatute keskel elavate ja neid lugevate inimeste tunded, seosed ja sidemed on teistsugused kui neil, kes oma aja ja ruumi muuga täidavad. Sadamateatris oli lavastus „Põlenud mägi“ (2016), mis rääkis raamatukogust, mida pärijatel enam vaja ei läinud, sellega on „Side“ mõtteliselt seotud.

Aga mis seal ikka! Peaasi on mitte härdaks muutuda, nagu ütleb „Sides“ Voldemar. Ajad ja inimesed peavadki muutuma, head kirjandust ju ikka ilmub ja loetakse, raamatuäri käib suure hooga, unedes (ja mitte ainult!) ilmutavad end meile musta mantliga mehed ja tema sõbrad.

Lootust on. Ja Vilde on endiselt kuum!

Tiit Palu, dramaturg ja lavastaja

Väljavõtteid Eduard Vilde kirjadest kirjastaja Georg Pihlakale

29. XII 1906

Austatud härra Pihlakas!

Ma panen imeks, missuguse südamerahuga Teie mind otsekohe nälja kätte olete jätnud. Teie teadsite, et mul praegu Teie töö ainsamaks sissetuleku-allikaks on. Teie kuulsite minu viimastest kirjast, et mul raha otsas on. Teie olite oma sõna andnud mulle iga tehtud poogna eest honorari kohe ära maksta. Kõigest hoolimata ei võta Teie vaevaks mulle viibimata kirjutadagi, et Teie raha ei saada, vaid lasete mind kaks nädalat asjata oodata ja teatate siis, kus ma raha mujalt nõutamata olen jätnud, et Teie mind ilma jätate.

4. V 1907

Tartust saadetud 25. trükipoogen on trükivigu täis. Sel kombel ei taha ma oma tööd mitte ära rikkuda lasta. Miks ei lasknud Teie esimest või teistki korrektuuri minu kätte saada, nagu meie maha oleme teinud?

14. VIII 1908

Minu öde teatab mulle, et Teie olevat kauba vastu võtnud, kuid soovida veel üht „väikest punkti“ juurde lisada. Et Teie mulle aga seda „väikest punkti“ teada ei anna ja kontrahti muutmiseks tagasi ei saada, siis näen ma selles ainult tühja jändamist, millele ma nüüd lõpu peale teen. Kui Teie selle tähe ettenäitajale meie lepingu järgi mitte 100 rbl raha ning 1900 rbl. sooloveksleid ära ei anna, siis palun minu müügitunnistus tagasi anda, ja meie kaup on otsas.

Eduard Vilde

„Side“ varasemad lavastused

1917 Estonia, lavastaja Karl Jungholz

1938 Ugala, lav Eduard Tinn

1940 Estonia, lav Andres Särev

1942 Rakvere Teater, lav Karl Merits

1946 Narva teater Paides, lav Karl Merits

1951 Endla, lav Hannes Kelder

1965 Vene Draamateater, lav Jevgeni Vlassov

1981 New Yorgi Eesti Teater, lav Urmas Kärner

1988 Ugala, lav Ilmar Tammur

19. sajandil andsid Eestis raamatuid välja peamiselt trükikojad, seltsid ja ajaleheväljaandjad. Sajandi lõpul kerkisid kirjastajatena esile raamatukauplejad.

Esimene eestikeelseid raamatuid müüva kaupluse avas Heinrich Laakmann Tartus 1867. aastal. Sajandi lõpul kasvas raamatukaupluste arv kiiresti ning 1903. aastal tegutses neid juba 170.

Sõna „kirjastaja“ tõi eesti keelde Ado Grenzstein oma 1884. aastal ilmunud „Eesti Sõnaraamatus“.

Kõige suurema osa raamatutoodangust moodustas ilukirjandus. Et eestlastest lugejaskonna ostujõud oli väike, andsid kirjastajad välja õhukesi pehmeaanelisi odaval paberil trükiseid, mis ei maksnud palju. Paljud sentimentaalsed romaanid ja seiklusjutud olid mugandused võõrkeeltest mida 19. sajandi lõpuni õieti algupäranditest ei eristatudki.

20. sajandi alguseks oli Eestist kujunenud Vene impeeriumi majanduslikult ja kultuuriliselt enim arenenud alased. Iga-aastane raamatutoodang ületas nüüd juba 400 nimetuse piiri, küündides 1913. aastal rekordilise 773 nimetuseni.

Kirjastamine kujunes iseseisvaks tegevusalaks: kas üksi või koos partneritega rajati kirjastusi ja kirjastusühisusi, mis sageli said perekonnanime asemel lühikese, ettevõtte programmi iseloomustava nimetuse – Töö, Teadus, Maa, Haridus, Tulu, Mõte jt.

Allikas: Aile Möldre, „Eesti raamatu 100 aastat“

Teatrijuht Aivar Mäe

Draamajuht Tiit Palu

Muusikajuht Risto Joost

Balletijuht Mare Tommingas

Lavastusala Karis Hindriksoo-Pitsi, Maiken Nõmmoja, Karoliina Kangur

Pealavameister Rello Lääts

Lavatehniline ala Kaupo Jalas, Taivo Pöder, Tanel Pärn, Urmas Poom, Jüri Urbel

Dekoratsiooniala Marika Raudam, Mait Sarap, Taavi Kask, Innari Toome, Ain Austa, Andres Lindok, Katrin Pahk, Leenamari Pirn, Jane Aus, Terje Kiho, Armin Luik, Indrek Ots, Mart Raja, Karmo Kiivit, Einar Pallas

Rekvisiidiala Liina Martoja, Mirka Porrassalmi, Kaie Uustal, Kärt Paasik, Angelika Aun, Annaleena Adamson

Jumestusala Kelly Treier, Madli Uibukant

Kostüümiala Liisi Ess, Ivika Jõesaar, Ruth Rehme-Rähni, Külli Kukk, Edith Ütt, Ljubov Guzun, Ivi Vels, Tia Nuka, Kaire Arujõe, Valentina Kalvik, Inkeri Orasmaa, Irina Medvedeva, Heli Kruuse, Luule Luht, Elli Nöps, Anneli Vassar, Olga Vilgats, Natalja Malinen, Reet Vaga, Juta Reben, Triin Isak, Riina Seeblum, Toomas Vihermäe, Ljudmila Nikolajeva

Riietusala Raina Varep, Kaidi Mikk, Kai Vahter

Valgusala Andres Sarv, Imbi Mäik, Raul Telliskivi, Taivo Pöder

Heli- ja videoala Andres Tirmaste, Toivo Tenno, Martin Salundi

Kavalehe koostanud Sven Karja, **kujundanud** Katrin Leement

Emakeelne kultuur on hindamatu väärtus.

30. detsembril 2006 asutasime Vanemuise Fondi,
et hoida ja toetada Eesti teatrikunsti.
Lubame hea seista fondi käekäigu eest

Olga Aasav, Kalev Kase, Mart Avarmaa, Tartu linn

Vanemuise Fond on loodud teatri töötajate erialase arengu ja koolituse toetuseks. Fondi on võimalik teha annetusi:

SA Tartu Kultuurkapital / Swedbank IBAN: EE092200221011379347, SWIFT: HABAEEXX /

SEB Pank IBAN: EE251010102052050006, SWIFT: EEUHEEXX

Märksõna: VANEMUISE FOND

Suur aitäh teile Vanemuise fondi poolt:

Olga Aasav, Andrus Ansip, Mart Avarmaa, Alar Kroodo,
Kalev Kase, Mati Kermas, Eero Timmermann,
Tartu linn, Vanemuise advendikontserdil annetajad

Teatri peatoetaja

Aasta toetaja

Koostööpartner

Suvekontserdi peatoetaja

Autopartner

Hotellipartner

Hotellipartner

Grimmipartner

TARTU

KULTUURIMINISTEERIUM

Kanname elamusi

Kõige mõnusam aeg ootab

ELAMUSTEKS LOODUD

TOYOTA COROLLA CROSS

Teatrielamuste toetaja
amservauto.ee

AMSERV
TOYOTA ON MEIE HING

MARTELL
COGNAC
FONDÉE EN 1715

TÄHELEPANU! TEGEMIST ON ALKOHOLIGA.
ALKOHOL VÕIB KAHJUSTADA TEIE TERVIST.

ESTIKO ELAMUS

Pakume üheskoos enam

LYDIA
HOTEL

www.lydia.ee
Ülikooli 14, Tartu

DORPAT

www.dorpat.ee
Soola 6, Tartu

vanemuine.ee